

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.13.26>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Мирошніченко Юрій Михайлович,
кандидат юридичних наук, голова
(Іллічівський районний суд міста
Маріуполя, м. Маріуполь,
Донецька область, Україна)

Стаття присвячена дослідженню історії криміналістичної тактики. Висвітлюється другий етап розвитку криміналістичної тактики в системі науки криміналістики. Наводиться його хронологічна та змістова характеристика, бібліографія.

Основним критерієм періодизації розвитку криміналістики є характер знання, за яким в історії цієї науки виділяються два найбільші часові відрізки: 1) донаукове накопичення криміналістичного знання та 2) розвиток криміналістики як науки. Відповідно до цього, історію криміналістичної тактики можна розділити на два основні періоди. Перший – донауковий – період тривав із часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця ХІХ ст. й мав дві стадії: 1) зародження елементів тактико-криміналістичного знання (з давніх часів до 30-х рр. ХІХ ст.); 2) формування теоретичних передумов криміналістичної галузі знання (30-і рр. ХІХ ст. – кінець ХІХ ст.).

Другий період в історії криміналістичної тактики – період її становлення й подальшого розвитку як складника науки криміналістики – також має дві стадії. Перша з них – становлення криміналістичної тактики – характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець ХІХ ст. – 30-і рр. ХХ – формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики. На цьому етапі триває подальше накопичення й теоретичне осмислення емпіричного матеріалу, на основі якого будується нова правова наука, відбувається поступова систематизація криміналістичного знання; 2) 30–80-і рр. ХХ ст. – етап становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики. Знаменною віхою, що остаточно визначила місце тактики в системі криміналістики, стала теоретична дискусія щодо предмета й системи цієї науки, котра відбулася в середині 50-х рр. і поклала початок інтенсивному розвитку криміналістичної тактики, пік якого припав на 60–80-і рр. й за часом збігся з формування загальної теорії криміналістики.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична тактика, історія.

**CRIMINALISTIC TACTICS IN THE PERIOD OF FORMATION
OF THE SCIENCE OF CRIMINALISTICS**

Myroshnychenko Yuriy Mykhailovych,
Candidate of Law, Chairman
(Illichivsk District Court of Mariupol,
Mariupol, Donetsk region, Ukraine)

The article is devoted to the study of the history of forensic tactics. The second stage of development of forensic tactics in the system of criminalistic science is covered. Its chronological and meaningful characteristics, bibliography are given.

The main criterion for periodization of the development of criminalistics ology is the nature of knowledge, according to which in the history of this science are the two largest time periods: 1) pre-scientific accumulation of forensic knowledge and 2) the development of criminalistics as a science. Accordingly, the history of criminalistic tactics can be divided into two main periods. The first - the pre-scientific period lasted from the time of the first criminalistic knowledge until the end of the XIX century and had two stages: 1) the emergence of elements of tactical and criminalistics knowledge (from ancient times to the 30s of the XIX century.); 2) the formation of theoretical prerequisites for the criminalistics field of knowledge (30s of the XIX century – the end of the XIX century).

The second period in the history of criminalistic tactics - the period of its formation and further development as a component of criminalistic science also has two stages. The first of them – the formation of criminalistic tactics is characterized by two distinct stages: 1) the end of the nineteenth century – 30s of the XX – the formation of criminalistic tactics as a subsystem of criminalistics. At this stage continues accumulation and theoretical understanding of the empirical material on the basis of which a new legal science is built, there is a gradual systematization of criminalistic knowledge; 2) 30–80-ies of the twentieth century – stage of formation of criminalistic tactics as an independent section of forensic science. A significant milestone that finally determined the place of tactics in the system of criminalistics was the theoretical discussion about the subject and system of this science, which took place in the mid-50's and marked the beginning of intensive development of criminalistic tactics, which peaked in the 60–80's and coincided with the formation of a general theory of criminology.

Key words: criminalistics, criminalistic tactics, history.

Постановка проблеми та її актуальність. Явища та процеси сучасності, як і ті явища та процеси, які їм передували, так само як і ті, що виникнуть на їх основі в перспективі, неможливо пізнати поза історичним контекстом, який їх пов'язує [1]. За словами видатного німецького філософа й ученого-енциклопедиста XVI–XVII ст.ст. Г.-В. Лейбніца, хто хоче обмежитися сьогоденням без знання минулого, той ніколи його не зрозуміє [2], а отже, неможливо займатися серйозним вивченням науки без того, щоб спочатку не розглянути її історію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичній тематиці присвячені праці Р. Белкіна, А. Вінберга, І. Возгріна, Є. Іщенко, І. Крилова, А. Кустова, Ю. Торвальда, В. Лаврова, В. Попова, З. Самошиної, В. Юсупова й інших криміналістів. Незважаючи на це, періодизація процесу розвитку криміналістичного знання та визначення хронологічних меж його окремих етапів залишаються одним із найбільш дискусійних питань у теорії криміналістики, що зумовлено як складністю самої проблеми будь-якої історичної періодизації й нерозробленістю низки важливих супутніх питань, так і різноманіттям використовуваних для цього підстав.

Мета дослідження, результати якого пропонуються в статті, полягала у визначенні хронологічних рамок другого етапу розвитку криміналістичної тактики в системі науки криміналістики та його змістовій характеристиці.

Виклад основного матеріалу. Основним критерієм періодизації розвитку криміналістики є характер знання, за яким в історії цієї науки виділяються два найбільші часові відрізки: 1) донаукове накопичення криміналістичного знання та 2) розвиток криміналістики як науки. Відповідно до цього, історію криміналістичної тактики можна розділити на два основні періоди. Перший – донауковий – період тривав із часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця XIX ст. й мав дві стадії: 1) зародження елементів тактико-криміналістичного знання (з давніх часів до 30-х рр. XIX ст.); 2) формування теоретичних передумов криміналістичної галузі знання (30-і рр. XIX ст. – кінець XIX ст.) [3].

Другий період історії криміналістичної тактики, що починає свій відлік із кінця XIX ст., почався зі стадії формування криміналістичної науки, яка, на думку низки сучасних дослідників історії вітчизняної та зарубіжної криміналістики, «виникла практично одночасно в Західній Європі та Росії, розвивалася в одному напрямі, як наука про практичні засоби й методи розслідування злочинів, заснованих на положеннях природних і технічних наук» [4]. При цьому розвиток криміналістики йшов головним чином шляхом створення й удосконалення засобів і методів криміналістичної техніки. Значно менше уваги в ці роки приділялося питанням тактики й методики розслідування злочинів, які сформувалися в самостійні розділи криміналістики лише ближче до 30-х рр. XX ст. [5, с. 16].

Такий стан справ, очевидно, пояснюється тим, що на етапі свого становлення криміналістика розглядалася як технічна або природничо-технічна наука (представники таких поглядів – Р. Рейс, Е. Локар, Г. Маннс, В. Громов, Є. Зіцер). Причина такої оцінки природи криміналістики – у її змісті на той час (поліцейська чи кримінальна техніка), а також прагнення відмежуватися від кримінально-процесуальної науки в самостійну галузь, створити власний предмет і методи дослідження. Причиною є також суттєвий вплив на криміналістику природничих і технічних наук (математики, фізики, хімії, біології, психології тощо), використання методів і прийомів цих наук [6, с. 9–10].

Істотним внеском у процес формування криміналістичної тактики стала робота І. Якімова «Криміналістика. Керівництво з кримінальної техніки й тактики» (1925). Серед іншого заслуга І. Якімова полягає в тому, що саме він започаткував поділ криміналістики на три самостійні розділи: кримінальну техніку, кримінальну тактику та методологію розслідування злочинів.

З 30-х років XX ст. криміналістика, а з нею й криміналістична тактика переходять у стадію остаточного становлення як підсистеми науки криміналістики. У 1935–1936 рр. виходить друком підготовлене авторським колективом у складі Н. Боброва, В. Громова, С. Голунського, Є. Зіцера, С. Потапова, І. Якімова двохтомне видання першого підручника криміналістики, у якому закріплюється її тричленна система (техніка, тактика, методика). Частина третю книги першої повністю присвячено тактиці, яка в той час усе ще іменувалася кримінальною. У ній викладалася типова схема розслідування, розглядалися питання проведення обшуку та виїмки, огляду місця злочину, допиту, провадження експертизи, упізнання й очної ставки. Тактика розслідування злочинів визначається авторами підручника як розділ криміналістики, що вивчає, з одного боку, найкращі прийоми для проведення окремих слідчих дій (допитів, оглядів, обшуків тощо), з іншого боку, найбільш доцільне взаємне розташування цих дій, систему та планування процесу розслідування [7, с. 7].

Наступні два десятиліття розвитку криміналістики не були для тактики особливо плідними. Значною мірою на такий стан справ вплинула опублікована в 1938 році стаття Б. Шавера «Предмет і метод радянської криміналістики» [8], автор якої вважав, що криміналістика не займається вивченням способів проведення слідчих дій. Питання тактики проведення допиту, обшуку, огляду – це, на його думку, питання тактики здійснення правових, процесуальних дій, оскільки криміналістика не є правовою наукою, вона не може займатися розробленням питань про найбільш доцільні прийоми проведення процесуальних дій.

У результаті Б. Шавер доходить висновку, що сукупність тактичних правил, які розробляються криміналістикою, не може бути виділена в спеціальну частину науки, так як розроблення їх і їх проведення тісно пов'язані з розслідуванням окремих видів злочинів і цілком включаються в методику розслідування. Виходячи із цього, він пропонує будувати курс криміналістики за зразком деяких правових дисциплін, розділивши його на загальну й особливу частини. До загальної частини були зараховані питання, що стосуються загальної теорії криміналістики, дослідження різних речових доказів і провадження окремих слідчих дій, а до особливої частини – питання планування розслідування та деякі інші основні положення методики розслідування окремих видів злочинів.

Свою ідею Б. Шавер утілює в 1940 р. в підручнику криміналістики для юридичних шкіл [9], який тричі перевидається протягом наступних десяти років. Попри те що історія криміналістики підтвердила неспроможність цієї концепції, поділ навчального курсу криміналістики на загальну й особливу частини проіснував до кінця 1950-х рр.

Війна також унесла свої корективи в хід розвитку криміналістичної науки. Зі зрозумілих причин перевага в цей період надається прикладним, технічним напрямом науково-дослідної роботи. На передній план виходять розробки способів виявлення підроблених документів, печаток і штампів, машинописних і рукописних текстів, ідентифікації вогнепальної зброї тощо. Затребуваними слідчою практикою стають методики розслідування окремих військових злочинів. До нечисленних робіт тактичного плану цього періоду належать практичні посібники з провадження окремих слідчих дій.

Як про серйозну помилку багатьох радянських криміналістів, котрі надавали до цього перевагу виключно науковій техніці, писав про забуття питань тактики П. Тарасов-Родіонов [10]. Його монографія «Попереднє слідство», опублікована в 1946 р., стала однією з перших післявоєнних робіт, у яких розглядалися тактичні аспекти розслідування злочинів. Роком пізніше І. Якимов захищає докторську дисертацію на тему «Слідчий огляд». У другій половині 50-х рр. підготовлено низку кандидатських дисертацій, присвячених тактиці провадження тих чи інших слідчих дій. Серед них роботи Л. Ароцкера «Слідчий експеримент у радянській криміналістиці» (1951), В. Коновалової «Тактика допиту свідків у радянських органах розслідування» (1953), Ю. Ліфшиця «Тактика й техніка проведення обшуку на попередньому слідстві» (1954), Р. Белкіна «Огляд місця події» (1954) тощо. З'являються нечисленні поки дослідження в галузі планування досудового розслідування й версійності роботи слідчого, серед яких варто відзначити монографію О. Васильєва, Г. Мудьюгіна, Н. Якубович під редакцією С. Голунського «Планування розслідування злочинів» (1957), кандидатські дисертації О. Колесніченка «Планування радянського попереднього слідства» (1952); О. Некренца «Судова версія як різновид гіпотези» (1954).

У 1955 р. питання щодо системи криміналістики й, зокрема, про місце в ній слідчої тактики розглянуто на засіданнях Ради Всесоюзного науково-дослідного інституту криміналістики Прокуратури СРСР. Із доповідями із цієї проблеми виступили

А. Вінберг «Про систему науки радянської криміналістики» та О. Васильєв «Тактика слідства, її зміст і місце в системі науки радянської криміналістики» [11]. Двочленна система криміналістика була піддана критиці, слідчій тактиці відводилося місце самостійного розділу криміналістичної науки. Незабаром ця позиція була підтримана українськими криміналістами В. Колмаковим та О. Колесніченком на конференції, що проходила в Харківському юридичному інституті [12, с. 10–11].

Початок 1960-х рр. характеризується наростанням інтенсивності розвитку вітчизняної криміналістики, особливо в плані формування її загальної теорії, яка, у свою чергу, сприяла подальшому розвитку вчення про планування розслідування та висування криміналістичних версій: уточнені елементи і зміст цього вчення, його понятійний апарат. Об'єктом вивчення стала природа слідчих дій. Комплексному аналізу піддавався досвід проведення слідчого огляду й експерименту, пред'явлення для впізнання, допиту, очної ставки, обшуку, затримання. У криміналістичній тактиці почала розроблятися низка нових перспективних напрямів: учення про слідчі ситуації, криміналістичні операції, тактичні комбінації [13, с. 29–30].

Широку популярність здобули праці професора Р. Белкіна в галузі таких категорій криміналістичної тактики, як тактичний прийом, тактична комбінація, слідча ситуація. Одним із перших він досліджував шляхи та форми використання в розслідуванні фактора раптовості. У третьому доповненому виданні «Курсу криміналістики» Р. Белкіним намічені тенденції розвитку криміналістичної тактики. Правильність його прогнозів і тут блискуче підтвердилася подальшим розвитком криміналістичної науки [14].

Протягом 1960–1980 рр. виходять праці, присвячені розробленню проблем слідчої тактики, серед яких заслуговують на увагу роботи О. Баєва «Зміст і форми криміналістичної тактики» (1975), «Криміналістична тактика і кримінально-процесуальний закон» (1977), О. Васильєва «Слідча тактика» (1976), В. Коновалової «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології)» «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (1970), «Слідча тактика: принципи і функції» (1983), В. Комісарова «Наукові, правові та моральні основи слідчої тактики» (1980), «Теоретичні проблеми слідчої тактики» (1987), С. Мітрічева «Слідча тактика» (1975).

Продовжується розпочате в середині 50-х рр. розроблення вчення про слідчу версію та планування розслідування. У цьому напрямі працюють О. Васильєв «Тактика окремих слідчих дій» (1981), М. Кулагін «Планування розслідування складних багатоепізодні справ» (1976), О. Ларін «Розслідування у кримінальній справі. Планування. Організація» (1970), І. Лузгін «Планування розслідування» (1972), Г. Воробйов «Планування судового слідства» (1978) та ін.

У 1972 р. А. Дулов у статті «Про розробку тактичних операцій при розслідуванні злочину», опублікованій у збірнику «50 років радянської прокуратури та проблеми вдосконалення попереднього слідства», закладає фундамент теорії тактичних комплексів, яка отримала розвиток у монографії автора «Тактичні операції при розслідуванні злочинів» (1979).

У цей період закладаються основи теорії тактичних рішень. Триває активне розроблення нових і вдосконалення чинних прийомів проведення окремих слідчих дій. У цій галузі можна назвати роботи Л. Карнеєва «Тактичні основи організації та провадження допиту в стадії розслідування» (1976), Л. Вінницького «Теоретичні та практичні проблеми огляду» (1982), «Огляд місця події. Організаційні, тактичні та процесуальні питання» (1986), М. Гапановича «Упізнання в слідчій і судовій практиці (тактика)» (1978), Ф. Глазиріна «Вивчення особистості обвинуваченого й тактика слідчих дій» (1973), «Допустимість тактичних прийомів при допиті» (1989), А. Дулова

«Тактика слідчих дій» (1971), А. Жалінського «Огляд у радянському кримінальному процесі» (1964), В. Коновалової «Допит на попередньому слідстві» (1985), М. Порубова «Наукові основи допиту на досудовому слідстві» (1978), «Організація й тактика допиту в умовах конфліктної ситуації» (1977), О. Ратінова «Обшук і виїмка» (1961) тощо.

Використанню можливостей ситуаційного підходу до вирішення тактичних завдань і побудови теорії криміналістичних ситуацій присвячена серія робіт О. Баєва, серед яких – монографія «Конфліктні ситуації на попередньому слідстві. Основи попередження та вирішення» (1984). Саме в конфліктних ситуаціях особливого значення для прийняття правильних тактичних рішень набуває врахування фактору ризику, якому присвячено дослідження В. Гмирка, котрий захистив кандидатську дисертацію на тему «Діяльність слідчого в умовах інформаційної невизначеності в процесі розслідування» (1983). Проблеми тактичного ризику розглядаються в навчальному посібнику Г. Зоріна «Криміналістичний ризик: природа та методи оцінки» (1990). Важливою подією в справі становлення вчення про криміналістичні ситуації стала публікація монографії Л. Драпкіна «Основи теорії слідчих ситуацій» (1986).

Особливо важливо відзначити внесок у розвиток криміналістичної тактики радянського періоду українських учених. Незаперечною є заслуга представників харківської наукової школи, до яких належить Л. Ароцкер, серед солідного наукового спадку якого найбільш глибокі дослідження вельми актуальних і в наш час питань судової етики, моральних, етичних засад діяльності суду, що реалізує тактичні прийоми, які забезпечують повноту вивчення обставин справи, прийняття судом правильних рішень [15]. Лев Юхимович поєднував науково-експертну діяльність у Харківському НДІ судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса з викладанням у Харківському юридичному інституті, першим завідувачем кафедри криміналістики якого (1952–1957) був його науковий керівник В. Колмакова, котрий відіграв значну роль у процесі розвитку української радянської криміналістики. Наступник професора В. Колмакова на цій посаді О. Колесніченко першим запропонував визначення слідчої ситуації (1967). Перша у світі жінка – доктор наук, професор на кафедрі криміналістики В. Коновалова, яка після професора О. Колесніченка протягом багатьох років очолювала цю кафедру, створила наукову школу психології слідчих дій і логічних основ судового пізнання. Фундатором Одеської криміналістичної школи став той же В. Колмаков, який у 1967 році очолив кафедру кримінального права, процесу та криміналістики юридичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. За його редакцією в 1973 р. видано перший україномовний підручник криміналістики «Радянська криміналістика (криміналістична техніка і слідча тактика)». Суттєвим є внесок у становлення криміналістичної науки киян: В. Бахіна, В. Гончаренка, Н. Клименко, В. Лисиченка, С. Тихоненка – й інших українських криміналістів.

Висновки. Другий період в історії криміналістичної тактики – період її становлення та подальшого розвитку як складника науки криміналістики – також має дві стадії. Перша з них – становлення криміналістичної тактики – характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець ХІХ ст. – 30-і рр. ХХ ст. – формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики. На цьому етапі триває подальше накопичення й теоретичне осмислення емпіричного матеріалу, на основі якого будується нова правова наука, відбувається поступова систематизація криміналістичного знання; 2) 30–80-ті рр. ХХ ст. – етап становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики. Знаменною віхою, що остаточно визначила місце тактики в системі криміналістики, стала теоретична дискусія щодо предмета й системи цієї науки, котра відбулася в середині 50-х рр. і поклала початок інтенсивному розвитку криміналістичної тактики, пік якого припав на 60–80 рр. і за часом збігся

з формування загальної теорії криміналістики. Результати дослідження подальшого розвитку криміналістичної тактики будуть викладені в наступній публікації.

Список використаних джерел:

1. Абрамитов С.А. Единство исторического и логического подходов в познании права. *Сиб. юрид. вестн.* 2001. № 2. С. 4.
2. Тарунин Е.Л., Яковлев В.И. Мысли о науке и жизни: научное пособие / Перм. гос. ун-т. Пермь, 2011. С. 43.
3. Мирошниченко Ю.М. З історії криміналістичної тактики (донауковий період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2019. № 42. Т. 1. С. 141–144.
4. Кустов А.М. История российской криминалистики: второй этап и развития. *Проблемы местного самоуправления.* 2008. № 5. С. 41–53.
5. Эксархопуло А.А., Марченко И.А., Зайнуллин Р.И. Криминалистика: история и перспективы развития : монография. Москва, 2019. 167 с.
6. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Харків, 2008. 464 с.
7. Криминалистика. Книга I : техника и тактика расследования преступлений / под ред. А.Я. Вышинского. Москва, 1935. 272 с.
8. Шавер Б.М. Предмет и метод советской криминалистики. *Социалистическая законность.* 1938. № 6. С. 56–82.
9. Шавер Б.М., Винберг А.И. Криминалистика. Москва, 1940. 200 с.
10. Тарасов-Родионов П. Советская криминалистика. *Социалистическая законность.* 1951. № 7. С. 6–15.
11. В Совете Института криминалистики Прокуратуры СССР. Вопросы системы советской криминалистики и места в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия.* Вып. 7. Москва, 1956. С. 153–164.
12. Научная конференция по работам, выполненным в 1955 году : тезисы докладов. Харьков, 1956. 71 с.
13. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика : учебник / под ред. ЕП. Ищенко. Москва, 2006. 784 с.
14. Россинская Е.Р. К 95-летию профессора Р.С. Белкина. Краткий биографический очерк. *Теория и практика судебной экспертизы.* 2017. Т. 12. № 3. С. 8–14.
15. Грузкова В.Г. Талантливый ученый, судебный эксперт и криминалист, коллега и человек (памяти профессора Льва Ароцкера). *Теория та практика судової експертизи і криміналістики.* 2012. Вип. 12. С. 483–491.